

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt : XXIX

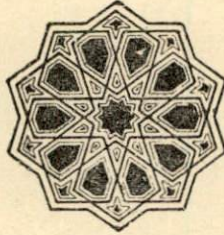

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt : XXIX

İÇİNDEKİLER

Prof. Dr. Hüseyin ATAY: <i>Bilgi Teorisi (İlmin İmkânı)</i>	1
Prof. Dr. Süleyman ATEŞ: <i>Ahkâm ez-Zevac ve't-Talakki Dav'il Kitâbı ve's-Sünne</i>	41
Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN <i>İkbâl'in Felsefesinde İnsan</i>	83
Çev. Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN, <i>Tanrı ve Yunan Felsefesi</i> .	107
Prof. Dr. İsmail CERRAHOĞLU, <i>Abdurrahman İbnu'l-Cevzi ve "Zâdu'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr" adlı eseri</i>	127
Prof. Dr. İbrahim A. ÇUBUKÇU, <i>Kültür Tarihimizde Sanatın Değeri</i>	135
Çev. Prof. Dr. Mehmet DAĞ, <i>Rudolf Bultman</i>	145
Prof. Dr. Mustafa FAYDA, <i>Vefatının 10. Yılı Dolayısıyla Türkistanlı Âlim Mübeşşir et-Tırâzî</i>	187
Prof. Dr. İsmet KAYAOĞLU, <i>İslâm Medeniyetinin Batıya Etkileri</i>	215
Prof. Dr. Ahmet UĞUR, <i>Kemal Paşa-Zade'nin VIII. Defteri</i>	223
Doç. Dr. Hayrani ALTINTAŞ, <i>Psikoloji Sözlüğü Üzerine Küçük Bir Deneme</i>	241
Doç. Dr. Hayrani ALTINTAŞ, <i>Psychologie Religieuse</i>	251
Doç. Dr. Rami AYAS, <i>Üniversitesi Gençliğinin Zihin Hayatı</i>	263
Çev. Doç. Dr. Mehmet AYDIN, <i>Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik</i>	267
Doç. Dr. Sabri HİZMETLİ, <i>İbâdilikte Azzabe</i>	285
Çev. Yrd. Doç. Dr. Selahattin EROĞLU, <i>Allah'ın Sıfatları Hakkında Zemahşeri ve Beydâvî Arasındaki Münakaşalar</i>	303
Çev. Yard. Doç. Dr. Selahattin EROĞLU, <i>İlk Fıkhî Mezheplerin Kaynakları</i>	313
Yrd. Doç. Dr. Münir KOŞTAŞ, <i>Sosyalleşme (Socialisation)</i>	329

Çev. Yrd. Doç. Dr. Münir KOŞTAŞ <i>Bir Ülkenin Kıymet Hükümleri ve Dini Müesseseleri Nasıl İncelenir</i>	335
Doç. Dr. Abdurrahman KÜÇÜK, <i>Münafıklık ve Dönmelik Üzerinde Bir Araştırma</i>	347
Yrd. Doç. Dr. Ruhi KALENDER, <i>Türk Musikisi'nde Kullanılan Makamların Tesirleri</i>	361
Yrd. Doç. Dr. Nesimi YAZIZICI <i>Klâsik İslâm Döneminde Haberleşme Kurumu İle İlgili Bazı Mülâhazalar</i>	377
Ar. Gör. Ethem CEBECİOĞLU, <i>Prof. Nicholson'ın Kronolojik Esaslı Tasavvuf Tarifleri</i>	387

BİR ÜLKENİN KIYMET HÜKÜMLERİ VE DİNİ MÜESSESELERİ NASIL İNCELENİR

Par Hervé Carrier
Terc. Yard. Doç. Dr. Münir KOŞTAŞ

I- Dini Morfoloj.

Sosyal morfoloji üzerine yazılmış olan eserinde Halbwachs, tahlilin ağırlık merkezini sosyal saha üzerinde toplamaktadır. Beşerî davranışların tamamlanışına göre sosyal sahanın nasıl değiştiğini gösteriyor.

Böylece cemiyette iktisadî, hukukî, siyasî, dinî saha ve bunun gibi, birbirlerinden ayrılmaktadır.

Sosyal saha, Halbwachs'a göre, basit bir fizikî veya coğrafi saha gibi anlaşılabilir. Bu kavram şüphesiz mevzii olarak belirlenmiş bir sahaya, meselâ Roma'nın sosyal sahası, atıf yapmakta, fakat sosyolojik açıdan işaret edilmesi gereken en önemli husus, bütün sosyal sahaların şuurlu veya şuursuz kolektif tezahürlerin, müşterek zihni faaliyetlerin ve beşerî bir gurubun sahip olduğu değerlerin muhassalası olduğudur.

Sosyal saha bir cemaatin sosyal nizamları tarafından belirlenir; yani kolektif şuurun bir aksidir. O halde sosyal sahayı değerler, kolektif tutumlar, arzular ve bir gurubun ihtiyar hakkı belirler. Halihazırdaki ve mazideki değerler, müşahede edilen sosyal realite içinde toplanmış olarak ifade edilir.

Halbwachs, aynı zamanda gurubun mutad değer hükümlerini incelemek için diğer bir kavramdan da bahsetmektedir: kolektif şuur. Meselâ, Roma halkının psikolojisi, sosyal kültürü veya maşerî şuurunun, Roma şehrini meydana getiren sosyal saha içinde tezahür ettiğini söyleyebiliriz.

O halde, sosyal morfoloji, sosyal olayların vasıflayıcı (descriptif) bir incelemesi olarak kalmakta ise de, bizi kıymet hükümleri ve kültür dünyası içine dahil etmektedir.

* Essais de Sociologie Religieuse, Paris 1967, isimli eserin 37-54. sayfalarında yer alan makalenin tercümesi.

Bu yaklaşım özellikle, dinî - sosyal morfoloji incelemelerinde faydalı olacaktır. Bütün dinî sahaların geniş bir şekilde bir cemaatin karakteristik manevî değerlerine bağlı olduğu müşahede edilir. Ruhânî sahaya ait bir "paroise" - küçük kilise - bir okul, bir dinî müessese kolayca dinî bir niyetle, manevî proje içinde müşahede edilebilir. Bu vakia açık bir şekilde dünyanın büyük dinî şehirlerinde tezahür etmektedir: Roma, Jerusalem, Lourdes, Benares ve Mekke gibi.

Bununla beraber belirtmek lâzım gelir ki, dinî kıymet hükümlerinin tesiri sosyal bir sahada her zaman açık ve seçik olarak belli değildir. Manevî inançlar tesirini gayet ince bir şekilde icra ederler, zira görülmeden müesseselere, tutum ve davranışlara, hayat tarzına ve maşerî şuura nüfuz ederler.

Sosyolog, dinî kıymet hükümlerinin tesirinin ısrarlı ve aktif bir şekilde dinî olmayan (a-religieux) olan çevrelerde dahi devam ettiğini kaydedecektir. "Manevî güçlerin açık bir şekilde refuze edildiği bir yerde dahi onların tesirlerinin devam etmekte olduklarını söylemekteydi.

Sosyal bir saha üzerinde dinin tesirinin açık bir fenomen olarak belirmediği, fakat, muhtemelen bu tesirlerin yayıldığı görülür. Bir taraftan bu manevî faktör müşahhas müesseselerin meydana gelmesine sebep olur ve onlarda kendini gösterirken, diğer taraftan, dinî güçler davranışlarda ve maşerî şuurda görünmeden bir çeşit "şariyyet" arzeder. Bununla beraber iki durumda da tesir köklü ve ekseriya bir cemaatin istikametinde hakimdir. Bütün bunlar, sosyal morfoloji ile ilgilenen sosyoloğa, dinî ve sosyal mevzuda iki temel sahanın mevcut olduğunu göstermektedir: müesseselerin ve kıymet hükümlerinin sahası.

Teorik olarak, iki tip "Din Sosyolojisi"nin mevcut olduğu düşünülebilir: dinî müesseseler sosyolojisi ve kıymet hükümleri sosyolojisi; fakat pratik olarak, bu iki sahanın birbirinden ayrılmalarını imknâsız kılan bir bağ vardır.

Mademki biz, burada, dinî psikolojiden ziyade morfoloji ile ilgileniyoruz, o halde dikkatimizi, dinî kıymet hükümlerine de atıfta bulunmak suretiyle, müesseseler üzerine teksif edeceğiz; mevzuyu tamamlak için kısaca ve ilmî şekilde bizzat değerlerden de bahsedeceğiz.

II. MÜESSESELER VE DİNİ KIYMET HÜKÜMLERİ

Bir millette veya bir bölgede müşahede edilen kültürel gerçekler arasında önce doğrudan doğruya veya dolaylı olarak dinin tesirine maruz kalan müesseseler vardır.

Yukarıda işaret ettiğimiz gibi, bu iki tip müessese arasında bir ayırım yapmak mecburiyetindeyiz: meselâ, sıkı bir şekilde dine bağlı olan paroise (küçük semt kilisesi), diğerleri ise, dinî olmayan, fakat doğrudan doğruya dinin tesirinde olmamakla beraber az veya çok manevi güçlerin tesiri altında olan, meselâ, hristiyan espirisi taşıyan bir sendika gibi.

1. Temel Dini Gruplar:

Bir cemiyetin yapısını inceleyerek ortaya koymak isteyen sosyolog için, önce tam olarak dinî karakterde olan temel müesseselerin bir envanterini yapmak faydalı olacaktır. İlk bakışta bu hususun kolay olacaktığı gibi görüldüğü, fakat tatbikatın büyük güçlükler arzedeceği aşikardır, zira bir ülkenin durumu diğerine göre çok farklılık arzeder. Araştırmacı büyük bir dikkatle davranmak zorundadır.

Araştırmacının genel yapıyı nazar-ı dikkate alarak, önce incelenecek olan sahada hakim durumda olan dinin hangisi olduğunu kendi kendine sorması gerekir. Latin ülkelerde bu iş oldukça kolaydır, zira Katolikler çoğunluğun dinini teşkil etmektedir; fakat diğer ülkelerde, meselâ İngiltere, Almanya, Amerika Birleşik Devletleri gibi dinî pluralizmin mevcut olduğu yani çok sayıda Kilise'nin (Kilise burada dinî cemaat karşılığı olarak ele alınmıştır) tarikatların, çeşitli mezheplerin bir arada bulunduğu yerlerde mes'ele kolay değildir.

Bu plüralizm bazen çok karışık (Kompleks) bir durum arzeder, çünkü orada Hristiyanlık geleneği ile Hristiyan olmayan gelenekler birbirine karışmış vaziyette bulunmaktadır. Meselâ, Orta-Doğu'nun veya Afrika'nın bazı ülkelerinde değişik inançta Hristiyan cemaatlerinin arasında Katolik Kilisesine rastlandığı gibi, diğer dinî gruplara, animistlere ve kendi aralarında çeşitli gruplara ayrılmış olan Müslümanlara rastlanmaktadır.

Böyle bir durumda, fazla bir güçlük çıkmadan kolayca çok sayıdaki çeşitli temayülleri tesbit etmek mümkündür; fakat daha sonra yapılacak olan incelemelerde çok sayıdaki grupların içinde takribî olarak ortaya çıkan dinî kategorileri tesbit etmek işi çok nazik bir durum arzeder. Milli nüfus sayımları ekseriya dinî karakterdeki verileri ihmal etmektedir; fakat bu dinî veriler istifade etmeğe müsait bir vaziyet arzetsen dahi bunları büyük bir titizlikle yorumlamak gerekir, zira bunlar sayım memuruna kişilerin medenî hallerine ait vermiş oldukları basit cevaplardır, dinî durumlara ait gerçek manâda hiç bir delil ifade etmezler.

İhtiyatlılık sadece dinî mahiyetteki sayımlara ait olan istatistiklerin geçerliliği üzerinde değil, aynı zamanda müşahhas sosyolojik gerçekleri ifade eden sayılar üzerinde dahi gereklidir. Meselâ, bazı Latin Amerika ülkelerindeki Katoliklerin sayısını belirten istatistikler bir sosyolog için ne ifade eder? Haiti'de iki sayım arasında Katoliklerin sayısı % 90 azalmış görülüyor. Bu değişme nasıl izah edilebilir? Bu, dinî otoritelerin, kendilerini sureta katolik gibi göstermek isteyen taraftarlarını diğerlerinden ayırdetmek için düzenledikleri bir kimlik kartı ile izah edilebilir. Bu kontrolün o zaman için Katolik cemaatını kendilerini sadece isim olarak Katolik görenlerden ve bunlardan Afrika veya Vadu iptidaî dinlerine inanmakta devam edenleri ayırdetmek için gerekli olduğunu söylüyorlardı. Dinî ve sosyal müşahedelerin müşahhas güçlüklerine rağmen, memleketin çeşitli ruhanî gruplarını, en azından tahminî olarak, tesbit etmek için istatistiklere ihtiyaç vardır.

2- Dini Grupların İç Yapıları:

Tahlili derinlere götürerek bu dinî gruplardan herbirinin iç yapılarını incelemek gerekir. Bazı dinlerde, meselâ bunlardan Katoliklerde, yapılarının bir Kilise yani hiyerarşisi içinde papazları, yazılı hale getirilmiş usulleri, doktrinleri, "Dioces" - "Vicariat" -, "Mission" - ve paroislarıyla ülkenin her tarafına yayılmış olan teşkilatı bir Kilise meydana getirir. Fakat diğerlerinde, bu yapılar daha az görünür vaziyettedir ve din (çoğu defa) daha subjectif bir doktrin veya belirsiz bir ibadet şekliyle karışmış olarak bulunur. Bu durumda da bir kiliseden bahsedilebilirse de, bu aslında manevî bir cemaat veya belirli bir şekilde teşkilatlanmamış bir gruptur.

Esasen din, milli kültüre sıkıca bağlanmış ise, orada hassaten dini olan müesseseleri diğerlerinden ayırdetmek çok güçtür. Bu durum bazı Avrupa ülkeleri için variddir. "Psiko-sosyal fenomen olarak dinî aidiyet "üzerine Lübnan da vermiş olduğum bir konferanstan sonra bir Lübnan'lı bana, tipik bir arap ortamında İslam Dinine olan aidiyeti topluluğun aidiyetinden ayırdetmenin çok zor olduğunu söylemiştir.

Etnik gruplarla ilgili olan bağlar bazen biyolojik ve dini tabiatın iktizasıdır.

3. Sosyolojik Neticeler:

Dahili yapılarla ait olan bu tahlil bazı sosyolojik neticeleri ortaya çıkarıyor. Meselâ, kesin şekilde teşkilatlı bir yapı manzumesi arzeden

dinlerde dini grupların çeşitli fonksiyonları arasında bir iş bölümünün mevcut olduğu görülür; personel, ibadetler, manevi eğitim ve idari işlerle ilgili çeşitli sınıflarda bir uzmanlaşmanın varlığı açıkça görülür. Bunlar da: vaaz eden papazlar (Prêtres), üst derecedeki din adamları (Evêques), küçük kilise papazları, hukukçular (Juristes), ve Kelâmcılardır (Théologiens). Daha az teşkilatlı ve daha demokratik olan dinlerde, dini liderlik yaygın ve dağınmış olduğu için belli değildir. Netice olarak, burada dini liderlerle kontakt kurmak daha zor olacaktır. Diğer taraftan, dinî doktrin dalgalanma arzedecek ve tesiri çift değerli (ambivalente) olacaktır, çünkü daha sübjektif bir özellik gösterecektir. Bu doktrinlerin sosyal tezahürlerini inceleyecek olan sosyolog büyük zorluk içinde olacaktır, çünkü kozalite (sebeplik) ancak katıyiyet ile belirlenebilir.

Diğer durumlarda da dinin, özellikle bir etnik gruba veya bir kabile ile bütünleşmesi halinde kollektif davranışlar dini bir mâna ifade eder: erginliğe geçiş merasimleri, evlenme, av, savaş, her türlü akitler, ziraat, ticaret v.s. gibi. Netice olarak, bu çevrelerde hassaten dini olmayan (areligieux) sektörler bir şey ifade etmeyen bir hiçliğe dönüşür. O halde, bu cemiyetlerin sosyolojisi bir din sosyolojisine muadildir.

4. Dini Aidiyet Kavramı (İdentité)

Sosyolog dışarıdan incelediği sosyal yapıların daha ilerisine giderek şu veya bu dini gruba ait olan psiko-sosyal aidiyeti inceleyecektir. Burada söz konusu olan Teolojik mânada bir Kiliseye, bir tarikat veya mezhebe intisabetme değildir; sadece söz konusu olan mü'minler ile gruplarının ruhanî aidiyetleri arasındaki psikolojik bağıdır.

Birçok hipotez bunun doğruluğunu ispat edebilir. Meselâ, bazı milletlerde bir Kilise veya bir dine bağlılık pratik olarak, bir millî gruba ait olan bağlılıkla karışmaktadır. Daha önce de işaret etmiş olduğumuz gibi, resmi bir din ile millî kültürün akaid içinde karışmış olduğu görülür; müslümanlardaki durum buna bir misâl teşkil eder.

Zaten bir dini gruba olan aidiyet millet içinde tamamlayıcı bir fonksiyonu yerine getirir. Meselâ, Amerikalıların kendilerini üç büyük dini aile arasında kendi milletlerine dahil olduklarını hissetmiş oldukları müşahede edilmiştir, ki bunlar da: protestanlar, katolikler ve yahudilerdir. Sosyologları bu enteresan incelemeleri yapmağa iten cazip şey bu meselelerdir. 1962 senesinin Temmuz ayında Konigsteigne'de yapılan milletlerarası kongre bu konu üzerinde bir anket düzenliyerek her rapor-

törün kendi memleketinde Kiliseye olan bağlılığın çeşitli şekillerini incelemiştir.

5. İbadetlerde Devamlılık:

Keyfiyetlerle alakalı bu meseleler arasında birisi var ki, üzerinde dikkatle durmak gerekir: bu da dini pratikler veya ibadetlerdeki devamlılık hususudur. Geçen senelerde Katoliklerin dominikal ibadetler üzerindeki sayıları ile ilgili alanlarda Din Sosyolojisi araştırmaları arttı. Bu oldukça kolay ve basit olan metodlarla çeşitli şehir veya bölgelerde Katoliklerin kilise ayinlerine iştirak nisbetlerini ortaya çıkarır. İşte bunlarla ilgili birkaç örnek:

- % 24 Bruksel
- % 28 Liége
- % 40 Strasburg
- % 15 Paris
- % 20 Lyon
- % 18 Bordo
- % 12 Barseleno
- % 15 Riode Janerio
- % 24 Bologne
- % 63 Montréal

Bu istatistiki mahiyetteki sayımlar ibadetlerin dış tezahürlerini kalite yönünden anlamak için bir işaret verebilir. Pratik ibadetlerdeki nisbet yönünden büyük şehirlerle küçük şehirler arasında farklılıkların bulunduğunu göstermesi bakımından önemlidir; yaş ve cinsiyet gibi eğitilmişlik veya eğitilmemişlik gibi durumların da ibadetlere devam hususunda mühim bir rol oynadığını göstermesi bakımından enteresandır. Eğer pratik ibadetleri gösteren bu sayımlar metodik olarak memleketin her tarafında yapılmışsa çeşitli sektörler ve bölgeler arasındaki farklılıkları ve nisbetleri (ibadetlere devam nisbeti açısından) gösteren gerçek bir kart (Kroki) meydana getirmek mümkündür. Ortaya çıkan bu kart, diğer sosyal, politik, demografik, ve moral durumlarını gösteren kartlarla mukayese edilebilir. Dini faktörler ile sosyal ve kültürel faktörler arasında görülen münasebetler sosyolog için önemli olan korrelasyonların ortaya çıkmasına yardım eder. Bu tipte bir çalışmayı Fransız araştırmacı Troude Normandiya'da yapmıştır.

6. Dini Mahiyetteki Müesseseler

Bir ülkenin dinî güçlerini tahlil etmenin diğer bir şekli de ibadet ve ayin müesseselerini, eğitim ve öğretim müesseseleri ile hayırsever dini gruplar tarafından desteklenen çeşitli müesseseleri incelemektir. Bu müesseselerden bazıları manevî gaye bakımından dinî gruplar ile içten bir bağlılık taşırlar. Meselâ, Katoliklerde ruhanî daireye ait bir Parois (Küçük bir kilise cemaatını) incelemek tipik bir karakter arzemesi bakımından son derece enteresandır.

Pekçok ülkede, memleketin her tarafını kaplayan gerçek bir kilise ağı mevcuttur. Bu kiliselere ilave olarak okul, kültür merkezleri, hayır kurumları ve sosyal yardım merkezleri v.s. gibî müesseseler mevcuttur. Bu müesseselerin azlığı ve çokluğu bir cemiyetteki dini tesiri tesbit için önemli bir kıstastır. Harpten sonra A.B.D. de dinî hayat bu kıstasa göre büyük ölçüde bir artma göstermiştir. Çeşitli dinî mezhepler tarafından çok sayıda kilise ve yeni müesseselerin kurulmuş olduğu müşahede edildi. Yine aynı zamanda araştırmacılar, Amerikan Katolikleri tarafından ihmal edilemeyecek sayıda okulun kurulmuş olduğunu işaret etmektedirler. Buna benzer diğer müşahedeler, doğrudan doğruya dinî olmayan müesseselerin meselâ, hastane, kolej, ve üniversiteler gibi müesseselerin şu veya bu dinî grup tarafından kurulmuş olduklarını göstermektedir. Diğer taraftan, bu müesseselerin ülke üzerindeki dağılışı ile o ülkenin dinî gruplarının sosyal, ekonomik, kültürel ve etnik yapıları ile yakın bir münasebetin olduğu müşahede edilmektedir. Sosyolog Niebuhr, A.B.D. deki çok sayıdaki protestan mezheplerinin mensup oldukları etnik ve linguistik topluluk ile nasıl benzerlik arz ettiklerini göstermiştir. (Din Sosyolojisinde klasik olan Eserinde – The Social Sources of Denominationalism–, Holt, New York 1929. mezheplerin sosyal kaynaklarından bahsetmektedir).

Din karşısında imtiyazlı bir pozisyon işgal eden diğer bir müessese de ailedir. Ailevî müessese ile dinî müesseseyi birbirine bağlayan bağların ne derecede benzerlik arz ettiğini sosyologlar göstermişlerdir. Din (Hristiyanlıkta) Allah'tan bir baba gibi bahsetmektedir. Ana ile mukayese ederek mü'minleri birbirinin kardeşi olarak kabul etmektedir. Ailevî semboller dinî sembollerin bir parçası halindedir.

Diğer taraftan aile, bir nesilden diğer nesile mensup olduğu şu veya bu kültürel mirasın, müşterek değer hükümlerinin, geleneklerinin ve dinî usullerinin aktarıldığı bir ortamdır.

Kutsalın ve sırrın mutlak mânası aile ocağında öğrenilir, orada dinî ve kültürel değerler bir nevi kaynaşma şeklinde gerçekleşirler.

Bir cemiyetin manevî havasını aksettiren ailenin dinî ve moral durumu olduğu söylenebilir. O halde Aile Sosyolojisi, bir topluluğun dinî fizyonomisini bize tanıtmada yardımcı olabilir. Her din doktrininde, evlilik ile ilgili olan kanunlarında resmî evlilik bağları, eşlerin davranışları, çocukların vazifeleri ve ailenin dinî anlamını ifade eden hususları ihtiva eder.

Sosyolog ailenin mensupları üzerinde çeşitli dinî gruplar tarafından yapılmış olan tesir tiplerini mukayese etmekte fayda mülâhaza eder; böylece bu muhitin dinî güçlerinin kalitesini ortaya koyar.

Meselâ, bazı Katolik ülkelerinde umumiyetle kalabalık aileye sahip olma temayülünün var olduğunu bazı araştırmalar göstermektedir. Buna mukabil diğer bazı ülkelerde, hem de katolikler arasında, sosyo-ekonomik faktörler ön sırayı alarak şu neticenin ortaya çıkmasına sebep olmuştur: ailelerin çocuk sayılarını sınırlandırma temayülünde oldukları.

7. Dünyevî ve Dinî müesseseler

Biraz önce işaret etmiş olduğumuz gibi, dinî güçlerin tahlilinde iki tip müessese mülâhaza edilebilir: sıkı bir şekilde dinî gruplara bağlı olan müesseseler ve dinî faktörlerin tesirine maruz kalan dünyevî -dinî olmayan- (profan) müesseseler. Buraya kadar birinci tip müesseselerden bahsettik, şimdi ikinci tip ile ilgili özel bir mütâlaayı ilave edeceğiz. Esasen söz konusu olan, şu andaki gayesi ibadete veya dinî grupların propagandasına bağlı olmayan müesseselerdir.

Bu alanda aşırı genelleştirmelerden sakınmak lâzımdır: o halde, tercihan müşahhas vakıaların yardımından hareket edeceğiz. Meselâ işçi sendikaları vakıasını ele alabiliriz. Bir çok ülkede, hristiyanlık espisinde olan sendika mevcuttur. İşte içinde dinin tesirini gerçekten hissettiren bir sektör, fakat bu tesirin mahiyetini yakından müşahede etmek gerekir. Durum ülkeden ülkeye önemli derecede değişmektedir. Hollanda, Fransa ve Belçika'da gerçek hristiyan sendikalar mevcuttur; Güney Amerika ve Afrika'nın bazı ülkelerinde bunlara benzer formül uygulanmaktadır. Bununla beraber bu sendikalar üzerinde hristiyanlığın tesiri çok yaygındır. Bir çok sendika bir hristiyan ismi taşımaktadır, Kilisenin sosyal doktrinine mutlak olarak bağlı olan bir statüye sahiptir; rahipleri müşavir olarak almakta, faaliyetlerinin moral yönden gelişmesi ve yönlendirilmesinde piskoposların nezaretini kabul etmektedirler. Buna mukabil diğer hristiyan sendikalar, bu hiyerarşiden tamamen müstakildirler, özellikle rahip sınıfından olmayan laik kişiler tarafından kontrol-

edilirler ve sadece hristiyanlığın sosyal prensiplerine bağlıdır. Diğerleri Katolıklara olduğu gibi Protestanlara da açıktır; diğer bazıları da bütün din mensuplarına açıktır.

İşte bu komplike durumları sergileyerek ortaya çıkaran bir misâl; Kanada'da hristiyan bir sendika mevcuttu, fakat idarecileri geçen senelerde dinî bir faaliyet içinde olmamaya karar verdiler. Sendikanın ismini değiştirdiler, artık bu sendika katolik bir işaret taşımamaktadır. İşçiler arasında dinî hizmetleri yerine getiren rahipler sadece moral yönden müşavirlik yapacak bir statüde durumlarını muhafaza ettiler.

Amerika Birleşik Devletlerinde ve İtalya'da Katolik işçiler gayet iyi teşkilatlanmış olmalarına rağmen hristiyan sendika merkezi kuramadılar. Bu sahada büyük bir tezanın mevcudiyeti açıkça görülmektedir.

Hristiyan olarak tanınan veya değişik dinî cereyanların tesirine maruz kalan siyasi partileri misâl olarak almak mümkündür. Müşahedeyi özellikle hristiyan olan siyasi partilerden daha ileri götürerek çeşitli inançta olanları da cezbeden bütün siyasi grupları da içine alacak şekilde genişletebiliriz. Önümüze incelenecek gayet geniş bir alan açılmaktadır. Siyasi ilimlerdeki yeni bir anlayışa göre, incelenecek olan obje (konu) önce, ferdî olarak seçmen ve onun reaksiyonu değil, daha ziyade grupların, baskı vasıtası olan merkezlerin fikri ve tutumlarıdır. Bu perspektiften bakıldığı zaman dinî grupların, hem de hassaten hristiyan veya dinden ilham alan siyasi partilerin mevcut olmadığı bir muhitte, nasıl bir tesir icra ettikleri görülür.

Gayet enteresan olan siyasi sosyoloji etüdleri Fransa, Belçika ve Amerika Birleşik Devletlerinde, özellikle dinî mezheplerin, siyasi tutumlar üzerindeki tesirlerini göstermiştir. Meselâ bu anketlerden birisi, sosyal hayatta çeşitli dinî grupların pozisyonları ile sosyo - ekonomik durumları arasındaki ilgiyi açıkça göstermektedir, buna paralel olarak, onların dinî alanda az veya çok olan muhafazakarlığı görülmektedir. (W. Et B. ALLİNSMTH, "Religions Affiliation and Politico-economic attitude: a Study of eight major U.S.A. religions groups". Public Opinion. 1948).

Bu iki vaziyetin, -sendika ve siyasi partiler- ışığında dinî-sosyol fenomenlerin yeni bir boyutu açıkça görülür. Buna benzer diğer durumlar analiz edilebilir, fakat yukarıda zikrettiklerimiz bizim görüşümüzü teyide kafidir.

III. DİNİ DEĞERLER

Sonuca varmazdan önce, dinî değerlerin tahlili üzerinde açıklayıcı birkaç mülâhazayı ilave etmek istiyoruz. Kompleks olan değerler alemini kendine özel saha olarak seçen sosyolojinin bir bölümü olan kültürel sosyolojidir ki, bu da er veya geç, sosyal morfoloji etüdüne dayanır. Biraz önce belirtmiş olduğumuz gibi, manevî değerler ile dinî müesseselerin yapıları (morfolojileri) arasında sıkı bir bağ mevcuttur; bundan dolayıdır ki değerler (kıymet hükümleri) bizi ilgilendirmektedir.

Burada değerleri, grupların davranışları üzerinde bir tesir icra eden şey olarak mülâhaza ediyoruz; bu kıymet hükümleri bizim hadiseleri görüş, muhakeme etme, kabul veya çeşitli tipteki davranışları kontrol etme tarzımızı belirler. Kabul edilmiş olan kıymet hükümlerinin tamamı bir cemiyette o cemiyetin mümeyyiz vasfını (ayırmedici özelliğini) meydana getirir. Değerler bir kültürün karakteristik unsurudurlar ve değişik sistemler içinde ahenkli bir şekilde bulunurlar. Bir toplulukta, her yeni üye, az veya çok şuurlu olarak, mensup olduğu gruba uymasını sağlayan kıymet hükümleri sistemini kabul eder; bu mümeyyiz vasıfları olan kıymet hükümleri bir nesilden diğerine intikal ettirilir.

Meseleyi bu şekilde ortaya koyarak sosyal kıymet hükümlerini şöyle tarif edebiliriz: bir toplulukta herkes tarafından takdir edilip kabul edilen, davranışlara ve müesseselere belirli bir istikamet veren ve kültürel olarak yeni nesillere intikal ettirilen şeylerdir.

Bir cemiyetin karakteristik kıymet hükümleri nasıl incelenebilir? Bunların açık veya kapalı birden çok tezahürü vardır ki bunlar da; düstur ve kanunlar manzumesinde, bir grubun sosyal alışkanlıklarında, kişilerin hayat tarzlarında, halk geleneklerinde, pratik davranış usullerinde, sanat ve mesleklerin icrasında, sanat (güzel sanatlar) ve edebiyatta kendini gösterir.

Bir cemiyetin kıymet hükümleri hasseten dinî sahada müşahede edilir; meselâ, ölüm veya hayatın mânası, mes'uliyet duygusunun mânası ve Allah'a karşı olan bağlılıkta görülür. Dinî kıymet hükümleri doktrinde (Doktrin burada dinin esasları mânasındadır, Mütercim.) ve kişilerin inancında, onların iman esaslarında ve cemiyette mer'iyette olan ahlâkî esaslarda belli olur.

Sosyolog dinî kıymet hükümleriyle, bilhassa onların sosyal davranışlara, müesseselerin istikametlerine ve topluluk psikolojisine etki ettiği zaman, ilgilenir.

Bu sahada en basit tarzda kullanılabilir olan inceleme metodu müşahhas bir durumun ortaya konmasıdır.

Birkaç sene önce Harvard Üniversitesi çeşitli beş kültürü mukayese etmek için bir inceleme projesi ortaya koymuştur. (Study of Values in five Cultures Project). Bu proje kadrosunda iki sosyolog, Vogt ve O'Dea, Güney-Batı Amerikan köylerinden ikisinde, değerler sistemini derinliğine tahlil etmek için işe giriştiler. Onlar nasıl farklı değerler sisteminin aslında iki sosyal yapının farklılaşmasından meydana geldiğini göstermek istiyorlardı.

Bu iki köy ekoloji ve fizik açısından mukayese edilebilir; Ziraatla işteğal eden her iki cemaatın nüfus yönünden sayıları eşittir. Fakat sosyal teşkilatlanma yönünden bu iki topluluk tamamen birbirinden farklıdır.

Rimrock isimli birinci köyde Mormone dinine mensup olanlar yaşıyor. Mormonlar kendilerini "Allah'ın seçkin bir cemaatı olarak" takdim ediyorlar. Temel prensipleri, faaliyetlerinin cemaatvarî ve dinden mülhem olması esasına dayanmaktadır; herbirinin ilerideki kurtuluşunu (halâsını) -ahirette olsa gerek- hazırlayan şeyin çalışmaları olduğuna da'ir olan inançlarıdır. Şimdi bu dini kıymet hükümlerinin sosyal hayata nasıl aksettiğini görelim.

Rimrock köyünün sakinleri ziraatta içten gelen bir davranışla birlik ve beraberliği tercih etmektedirler, çünkü bu patriarkal olan dinlerinin muktezasıdır. Onların hepsinde cemaatvarî sorumluluğun mânası, kamuya ve topluluğa ait işlerde içten gelen bir irade ve ve istekle hareket etme şuurunun mevcut olduğu görülmektedir. Meselâ bu iki sosyolog Rimrock sakinlerinin müşterek sulama sisteminin gerçekleştirilmesine taraftar olduklarını, onların savaştan dönen kardeşlerine toprak satın almak için hep birlikte hareket ettiklerini, bütün bayındırlık işleri için yardımda bulduklarını ve cemaat için bir kolleji yapımına iştirak ettiklerini müşahede etmişlerdir. Aynı Rimrocklular beraber yaşamayı tercih ettikleri için evlerini de karşı karşıya gelecek şekilde gruplandırılmış olarak yapmışlardır.

Hommestead adlı ikinci köyde durum tamamen farklıdır. Hommestead'da köylüler arasından üyelerini seçen on ayrı Hristiyan mezhebi mevcuttur. Topluluğun psikolojisinde mükemmel bir din hürriyeti prensibi hakimdir. Her birinin bağımsızlığını esas alan bir ferdiyetçilik hakimdir. Bu köylülerin ideali, herkesin kendi işinde kendi patronu olmaktır. Birlikte çalışma çok güç, birlikte ele alınan işler muvaffaki-

yetsizlikle neticelenmektedir. Bir çeşit rekabet ve herbirinin ferdiyetçiliği ile herkes kendi toprağı ile ve kendi ailesiyle meşgul olmakta ve cemaata ait olan vazifeleri ihmal etmektedirler. Ferdiyetçilik sebebiyle imar projeleri daima neticesiz kalmaktadır; meselâ, müşterek bir yol yapma projesine iştirak yerine herkes kendi evinin yolunu kendisi yapmayı tercih etmektedir. Köy için yarısı inşa edilmiş bir kollej terkedilmiş durumdadır, zira bu iş için bir dernek kurulup ve lüzumlu malzeme sipariş edildikten sonra, Homestead sakinleri binanın yapılması için gereken finansman üzerinde anlaşamamışlardır. Bugün halen köyün ortasında yarısı yapılmış bir vaziyette terkedilmiş durumdadır. Yağmız sebebiyle önemli derecede hasar görmüş olan bu binanın hazin manzarası aynı zamanda mahalli ferdiyetçiliğin bir sembolü görünümündedir. Daha önce yukarıda işaret etmiş olduğumuz bir deymi tekrar hatırlatmak için diyoruz ki, bu harabe halindeki bina, bir topluluğun maşerî şuurunu aksettiren güzel bir ifade tarzıdır. Homestead sakinleri için söz konusu olan onların birleşmeleri, ayrılmaları ve tezdaları özellikle onların kıymet hükümlerindeki çatışmalarda ifadesini bulan ve topluluğa ait meselelerde farklı olan yönlerini aksettirmektedir.

İncelediğimiz iki örnek, bir sosyal sahada kıymet hükümleriyle müesseseler arasında gayet geniş bir bağ olduğunu bir defa daha açıkça gösteriyor. Metod yönünden müesseseler ve kıymet hükümlerini ayrı olarak mütalea ettik, fakat, itiraf etmek mecburiyetindeyiz ki, müşahhas olarak, bir topluluğu dinî veya dinî olmayan faaliyetlerine yön veren şey sadece sosyal hayatın içinde gizli olan elemanlar değil, aynı zamanda onların kompleks olarak birleşmiş bulunan kültürel yapı faktörleridir.